

Zárójelentés Farkas Beáta „A lisszaboni stratégia 2005-2008” c. K/63619 sz. OTKA kutatásáról

1. A kutatás személyi és pénzügyi feltételei

A kutatásban a vezető kutató mellett - a pályázatban tervezett módon - Pelle Anita és Somosi Sarolta vettek részt. Noha a pályázat futamideje alatt mindkettőjüknek gyermeke született, emellett is folytatták a kutatást, mert ennek eredményeit a készülő doktori disszertációjukban fel tudják használni. Ennek megfelelően mindketten a lisszaboni stratégia versenyszabályozással kapcsolatos kérdéseit vizsgálták.

A kutatás egész futamidejére a tervezett költségvetéshez képest nem volt számottevő eltérés. A téma nemzetközi jellege ellenére a külföldi konferencia részvétellel kapcsolatos keret nagyon szűkös volt, mert ezt kellett megkurtítani az eredetileg beadott pályázathoz képest. A kevés utazáshoz is kari forrásokat kellett igénybe venni.

2.1. A lisszaboni stratégia és Magyarország

A kutatás egyik témaköre annak az elemzése volt, hogy Magyarország mennyire használta ki azokat a lehetőségeket, amelyeket a lisszaboni reformprogram kínált, hogy az egyébként is szükséges reformokat megvalósítsa. A lisszaboni stratégia megvalósulását 2005 óta azzal akarták elősegíteni, hogy a tagállamoknak hároméves nemzeti reformprogramot kellett benyújtaniuk az Unió iránymutatásai alapján, aminek a végrehajtásáról évente beszámoltak. A 2005-ben elkészült reformprogram és a 2006 őszén beadott felülvizsgált reformprogram összevetéséből az látható, hogy a politikai játszmák árnyéka ezekre a dokumentumokra is rávetült, a két anyag döntően más makroökonómiai képet mutat. Ezen túlmenően követték az Unió 24 iránymutatását, és sok-sok részintézkedést felvázoltak anélkül, hogy ezek között rangsoroltak volna, kitérési pontokat határoztak volna meg. Az anyagok jól dokumentálják a magyar közigazgatás szakpolitikai teljesítményének gyöngéit, amelyek már túlnyúlnak a különböző kormányzati ciklusokon.

Az egyes részterületekre vonatkozó kutatási eredményeket egy kötetben (Farkas Beáta (szerk.): A lisszaboni folyamat Magyarországon, JATEPress, Szeged, 2007) tettük közzé. A lisszaboni stratégia magyarországi fejleményeit 15 tanulmányban járták körül a szerzők. A lektorált kötet egy konferenciára épült, amelyhez az SZTE GTK oktatóin túl országos szaktekintélyeket sikerült megnyerni (Palánkai Tibor, Halmai Péter, Losoncz Miklós stb.).

2.1. A lisszaboni stratégia újraindítása az Európai Unióban

A kutatás másik témaköre a lisszaboni folyamat uniós szintű újraindításának vizsgálata volt. A 2005-2008-as koordinációs ciklus alatt az Európai Unió egészének teljesítménye javult, de a lisszaboni célkitűzésektől elmaradt. Érdelemleges sikert a munkahelyteremtésben lehet felmutatni. Az EU hivatalos kiadványaiban sem tartják eldönthetőnek, hogy a kedvező makrogazdasági adatok mennyiben köszönhetőek a világgazdasági konjunktúrának és mennyire a lisszaboni reformoknak. A foglalkoztatás szerkezetében (a nők és idősök foglalkoztatásának adatai) érhető tetten, hogy nem csak spontán piaci folyamatok következményéről van szó. A koordinációs ciklus végén már láthatóak voltak a válságtünetek, amelyek előre jelezték, hogy a kedvező folyamatok meg fognak törni.

Az egyes országok teljesítménye lényegesen eltért egymástól a vizsgált időszakban, ami megerősítette, hogy van értelme az Európai Unión belül országcsoportokat képezni. A lisszaboni célok teljesítésében elért eredmények alapján formálódó csoportok egybeestek az összehasonlító gazdaságban kialakult kapitalizmus típusokkal: angolszász, északi, kontinentális európai és mediterrán. Az előbbi két típusba tartozó országok nyújtottak jó teljesítményeket, míg az utóbbi két típushoz tartozó országok mélyreható reformokra szorulnak. Hollandia és Ausztria tett olyan reformlépéseket, amelyek bizonyos mértékig az északi modellel rokonítják. Az új tagállamok a lisszaboni eredménytáblázatokon a mediterrán országokkal keveredve jelennek meg. A kutatás azt bizonyította, hogy a lisszaboni reformok közös iránymutatásai, a gazdaságpolitikai koordináció ellenére az Európai Unió roppant heterogén terület maradt. Sokat bírálják a nyitott koordinációt mint irányítási módszert, azonban a kutatás eredményei arról győznek meg, hogy ilyen eltérő intézményi adottságok mellett egy centralizáltabb rendszer diszfunkcionálisabb lenne.

A reformtervek és ezek teljesítésének részletes elemzését több konferencián mutattam be, részben itthon (Miskolc-Lillafüred), részben külföldön (Krakkó, Bilbaó). Az eredményeket részben konferencia-kiadványokban, részben a krakkói Tischner University lektorált tanulmánykötetében, illetve az aradi egyetem periodikájában tettem közzé.

2.3. Az új tagállamok

Az EU tagállamainak a kutatás során feltáruló teljesítménybeli és az intézményrendszerében fennálló sokszínűsége vezetett el további vizsgálatokhoz és a kutatás leginkább újszerű eredményéhez. Az Európai Unióban a globalizáció kihívásaira adandó válaszok keresése során gyakran szembeállítják az európai gazdasági-szociális modellt az USA-éval. Az utóbbi években azonban különböző kutató műhelyekben egyre nagyobb figyelmet szentelnek a Közösségen belül kirajzolódott különböző fejlődési utaknak. Ezek a törekvések összefonódnak a „kapitalizmus változatai” (varieties of capitalism, VoC) irodalommal, amely mind nemzetközi, mind európai szinten virágzik. A globalizáció és a szovjet birodalom bukása különös aktualitást adott annak a kérdésnek, hogy a nemzetközi verseny miatt az országok a kapitalizmus egyetlen modellje felé haladnak-e. Az összehasonlító közgazdaságtan és a szociológia egyaránt érdeklődést mutat a kapitalizmus különböző intézményi megoldásai iránt. Ezekbe a munkákba azonban még nem építették be a poszt-socialista országokat. Azok a kutatások, amelyek mégis foglalkoznak a térséggel, a régi piacgazdaságoktól elkülönülten, önmagukban, egymással összehasonlítva vizsgálják a poszt-socialista országok intézményi berendezkedését.

A kutatásban azt a kérdést tettem fel, hogy az új tagállamok intézményrendszere hogyan illeszkedik a régi tagállamokra kidolgozott, a szakirodalomban széles körben elfogadott, fent említett négy modellhez (angolszász, északi, kontinentális európai, mediterrán), azok valamelyikéhez közelít-e, vagy új modellt jelenít meg.

Amable (2003)¹ munkáját tekintetem kiindulópontnak, amely statisztikai elemzéssel támasztotta alá a négy modell meglétét, de az adatbázist újra fel kellett építenünk, mert a szakirodalomban a fejlett országok intézményi összehasonlításához az OECD adatbázisát szokták felhasználni. Ez az adatbázis az új tagállamok egy részéről nem tartalmaz adatokat, Ciprust és Máltát nekem is ki kellett hagyni.

Hat alrendszert vizsgáltam, a termékpiacokat, a kutatás-fejlesztést és innovációt, a pénzügyi rendszert, a munkapiacot és a munkaügyi kapcsolatokat, a szociális védelem rendszerét, valamint az oktatást. A klaszterelemzés eredményét összevetettem más tanulmányokban fellelhető megállapításokkal. Az egyes alrendszereknél kapott klasztereket együttesen is elemeztem.

¹ Amable, B. 2003: *The Diversity of Modern Capitalism*. Oxford University Press, Oxford.

A régi tagállamokra nézve a második évezred első évtizedének közepéről származó adatok alapján meglehetősen pontosan körvonalazódott az a felosztás, amit Amable és mások leírtak az 1990-es évek elejéről származó adatokkal. A legjelentősebb eltérés, hogy nálam az angolszász modell nagyon „legyengítetten” jelent meg az Unióban.

Az új tagállamok tekintetében a klaszterelemzés nagyon határozottan azt mutatta, hogy az új tagállamok elkülönültsége a régi tagállamoktól jóval erősebb, mint az egymás közötti különbségük, ezért *leírható egy új, ötödik, közép- és kelet-európai modell*. Egyes elemeiben megszorításokkal hasonlítható ugyan a régi tagállamok egyes típusaihoz, de nézetem szerint nem beszélhetünk egy esetlegesen létrejövő „koktélpitalizmusról”. A közép- és kelet-európai modell sajátosságai alapvetően három tényezőre vezethetők vissza: *a tőkehiányra, a gyöngye civil társadalomra és arra hatásra, ami az Európai Unióból és nemzetközi szervezetekből érte az új tagállamokat*. Ha viszont a közép- és kelet-európai modell a kiinduló feltételekre adott válasz, akkor ez az intézményegyüttes képes lehet a reprodukcióra, és nincs okunk feltételezni, hogy közelít valamely régi tagállami típushoz.

A közép- és kelet-európai modell

Intézményi terület	Közép- és kelet-európai országok	A régi tagállamok leginkább hasonló modellje
Termékpiacok	A fejlett technikai színvonal hordozója a külföldi működő tőke. A termékpiacok működésére közepes vagy annál erősebb bürokratikus akadályok, alacsony vagy közepes szintű állami jelenlét jellemző. Az államok között szignifikáns különbség van a külgazdasági nyitottság fokában és a külkereskedelmi egyensúly/egyensúlytalanság mértékében.	A kontinentális és a mediterrán modell között helyezkednek el, előbbinél kevésbé, utóbbinál rugalmasabb termékpiacok
K+F és innováció	A K+F kiadások főként az üzleti szektor csekély ráfordításai miatt alacsonyak. A külföldi működő tőke jelenléte miatt a csúcstechnológiai exporttermékekénél és a tudás intenzív foglalkoztatásban kisebb a szakadék a régi, nem mediterrán tagállamokhoz képest, mint a K+F-ben és a szabadalmak lakosságához viszonyított számában.	Mediterrán modell
Pénzrendszer	Bankalapú, fejletlen pénzügyi rendszer, a bankrendszerben meghatározó a külföldi bankok jelenléte, a pénzpiacok szerepe marginális.	Kontinentális modell (ezen a területen a mediterrán országok pénzügyi rendszere is a kontinentális modellel írható le), de lényegesen fejletlenebb szinten.

<p>Munkapiac és munkaügyi kapcsolatok</p>	<p>A munkapiac rugalmassága az Unió középmezőnyében van. A munkapiaci eszközökre költött összeg alacsony. A foglalkoztatottság szintje alacsony.</p> <p>A szakszervezeti szervezethez alacsony, a szakszervezetek alkalmazkodóak a kollektív alkukban. Az állam szervező szerepet játszik a munkaügyi kapcsolatokban.</p>	<p>A munkapiacnak nincs meg az a dualitása, ami a mediterrán és a kontinentális modell jellemzője, ez az angolszász modellel rokonítja, de a munkapiac utóbbinál kevésbé rugalmas.</p> <p>A munkaügyi kapcsolatokban is felemás a hasonlatosság, mert a mediterrán modellhez hasonlóan az állam beavatkozik a munkaügyi kapcsolatokba, de a kollektív alkukban a munkaadói-munkavállalói kapcsolat nem konfliktusos.</p> <p>A kontinentális országok közé egyedülként Szlovénia került be.</p>
<p>Szociális védelem</p>	<p>A szociális védelem kiterjedtsége alapján az országok kettéválnak. Lengyelország, Magyarország, Szlovénia beleilleszkedik a kontinentális modellbe, annak „szerényebb kiadása”. A másik hét poszt-szocialista országban a jóléti kiadások szintje alacsony és magas szintű a jövedelmi egyenlőtlenség.</p>	<p>Három ország a kontinentális modellhez hasonlít. A többi inkább az angolszász modellhez, de a finanszírozás konstrukciójában megmaradtak a kontinentális társadalombiztosítás hagyományai.</p>
<p>Oktatási rendszer</p>	<p>Az oktatási rendszer kiterjedtsége az uniós átlag körül van, a foglalkoztatási szint viszont rosszabb, kiváltképp az alacsony végzettségűek foglalkoztatása. Az oktatási kiadások uniós átlag alattiak. A nemzetközi tesztekben az új tagállamok diákjainak a teljesítménye nagy szóródást jelez.</p>	<p>Az oktatási rendszerben nincsenek olyan világos modellek, mint a többi alrendszerben, de az új tagállamok leginkább a kontinentális országok oktatási rendszereivel mutatnak hasonlóságot. A legeredményesebb oktatási rendszert felmutató – zömmel északi – országok közé egyedül Szlovénia került be.</p>

A közép- és kelet-európai modell jövőjének megítéléséhez elméleti keretként Porter kompetitív fejlődésméletét használtam fel. A térség gazdasági teljesítményének értékelésében az Európai Bizottság periodikájának, a European Economy-nak a 2004-es keleti bővítés öt éves évfordulójára kiadott számadására támaszkodtam. Az új tagállamok a külföldi működő tőke beáramlásának köszönhetően a 2008-as válságig gyorsan fejlődtek. A tagállamok, a lakosságuk és az Európai Unió azonban egyöntetűen nem önmagában a gazdasági növekedést, hanem a régi tagállamokhoz való felzárkózást tekintik a siker mércéjének. Több jel mutat arra, hogy a konvergencia le fog lassulni, esetleg egy időre meg is áll. A bizottsági tanulmányból az is kiolvasható, hogy a régi és az új tagállamok között a multinacionális vállalatok értékláncán elfoglalt pozíció mentén olyan munkamegosztás rögzülhet, amelyben a jelenlegi aszimmetrikus kölcsönös függés tartóssá válhat. Miután a porteri értelemben vett hazai bázisú gazdaság fejletlen, ez sem egyenlítheti ki az aszimmetriát.

Ez hosszú távon is illuzórikussá teheti a lisszaboni stratégiát, ami az integráció egészét innovációvezérelt gazdaságok összességévé akarja fejleszteni.

A kutatáshoz kapcsolódóan a fentebbiek alapján megfogalmaztam néhány gondolatot a hazai gazdaságpolitikával kapcsolatban. Az elmúlt húsz év gazdasági átalakulásának alapvető problémáját a VoC irodalom nyelvén úgy ragadhatjuk meg, *hogy a magyar társadalom az északi modell berendezkedésére vágyik, miközben a valóságban kialakult közép- és kelet-európai modell a régi tagállamokban fellelhető négy kapitalizmus típus közül éppen erre egyáltalán nem hasonlít.* Véleményem szerint a jelenlegi helyzetből való tartós kilábalás előfeltétele, hogy a gazdaságpolitika valamilyen irányban feloldja a felzárkózáshoz fűzött felfokozott várakozások és a valóságban kialakult intézményrendszer közötti feszültséget. Ha ez nem történik meg, a hazai „stop and go” gazdaságpolitikai ciklusok menthetetlenül újratermelődnek. A választási lehetőséget két scenárióval („rendezett félperiféria” és „a rendszerváltozás álma”) körvonalaztam.

A kapitalista modernizációban valaha nyújtott teljesítményünk, a szocializmus hagyatéka, a társadalmi tőke jelenlegi állapota, a közigazgatás és államvezetés eddigi teljesítménye, az eljövendő időszakban szűkülő hozzáférés a tőkéhez mind azt sugallják, hogy a „rendezett félperiféria” a járható út, s ez is óriási erőfeszítést igényel. A „rendszerváltozás álma” azt követelné meg, hogy az ország képes legyen egy másik fejlődés pályára átállni, ami nem csak a kormányzatnak jelentene még nagyobb kihívást, hanem az egész társadalom normáiban, attitűdjeiben, felkészültségében kellene olyan átalakulásnak végbe menni, amit civilizációs változásnak nevezhetünk.

A kutatás ezen részének eredményét egyelőre a kari elektronikus műhelytanulmány sorozatban tettem közzé (Farkas Beáta: Új államok, új modell, <http://www.eco.u-szeged.hu/kutatas-tudomany/tudomanyos-kozlemenyek/muhelytanulmanyok>). Ez 5 szerzői ív terjedelmű, egy könyvet szeretnék kifejleszteni belőle. A kelet- és közép-európai modell klaszterelemzésének és leírásának angol fordítása elkészült, hogy folyóiratban lehessen publikálni.